

Hacı Bayram Veli'nin Tarikatı ve Tarikat Silsilesi: Hacı Bayram Veli'nin Tarikatı ve Silsilesinde Oluşan Belirsizlik

Hacı Bayram Veli's Sect And Sect's Lineage: The Uncertainty Created In Hacı Bayram Veli's Section And Secret

Ahmet Taşğın

Sorumlu Yazar / Correspondence

Hakkı Taşğın

Aykut Can Tuğcu

Fatih Güntay Himoğlu

Özet

Osmanlı Devleti siyasi sınırları içerisinde Erdebil tekkesi ekseninde iki farklı erkan ve faaliyet yürütüldü. Bunlardan bir tanesi Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli (ö. 1412), Hacı Bayram Veli (ö. 1430) ve Yusuf Hakiki Baba (ö. 1488) tarafından takip edilen Erdebil Tekkesinin geleneksel usul ve erkani idi. Diğeri ise Şeyh Cüneyt ile görünen siyasi, ideolojik programını meşru kıldığı yeni usul ve erkandı. Her iki usul ve erkan, aynı zaman ve mekânda Erdebil Tekkesi halife ve müritlerinin bulunduğu bütün tekkelerde yürüdü ve yeni uygulamaya konulmaya çalışılan erkan, her iki erkani sürdürenler arasında anlaşmazlık ve mücadeleye neden oldu. Aşamalı olarak Şeyh Cüneyt (ö. 1460), Şeyh Haydar (ö. 1488) ve Şah İsmail (ö. 1524) tarafından Erdebil Tekkesinin kadimden devam eden erkan, usul ve kisvesini değiştirerek geçmiş ve geçmişle bağlantılı uzantılarından kurtulmaya çalıştı. Erdebil Tekkesinin farklı programı giderek Şeyh Cüneyt ile genişledi ve Şeyh Cüneyt ardından Şeyh Haydar ve oğlu Şah İsmail ile tekke, müstakil bir devlete dönüştü. Diğer yandan Erdebil Tekkesi, Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli, Hacı Bayram Veli ve ardıllarından sonra birden fazla tarikat adıyla faaliyete başladı ve bu tarikatların temsil ettiği erkanın parçası oldu. Bu çatışma ve mücadele neticesinde farklı iki anlayış ortaya çıktığında Erdebil Tekkesine bağlı topluluklar, kendi içerisinde iki ana usul ve erkan arasında kaldı. Şeyh Haydar döneminde ortaya çıkan Kızıl Taç ile Erdebil Tekkesinin kisvesi yeni dilim ve renkleriyle yeni erkani uygulayanların alameti farikası olurken kadimden devam eden erkani sürdürenlerden de farklılaştırdıkları hususlardan bir tanesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bayram Veli, Somuncu Baba, Şeyh Hamid Veli, Yusuf Hakiki, Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar, Tac, Kızılbaş.

Abstract

The Ottoman Empire carried out two different erkan and activities within its political borders on the axis of the Ardabil tekke. One of them was the traditional method and erkan of the Ardabil tekke, which was followed by Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli (d. 1412), Hacı Bayram Veli (d. 1430) and Yusuf Hakiki Baba (d. 1488). The other was the new method and erkan that had a political and ideological character starting with Şeyh Cüneyt (d. 1460). Both method and erkan marched at the same time and place, causing discord and struggle between the two. The Ardabil tekke tried to get rid of the past and its extensions connected with the past by changing its erkan, procedures and structure. The different program of the Ardabil tekke gradually expanded with the Şeyh Cüneyt (d. 1460), and with Şeyh Cüneyt followed by Şeyh Haydar (d. 1488) and his son Şah İsmail (d. 1524), the tekke turned into a separate state. On the other hand, after Hacı Bayram Veli and his successors, Ardabil tekke started its activities under the name of more than one sect and became part of the erkan represented by these sects. When two different understandings emerged as a result of this conflict and struggle, the communities affiliated to the Ardabil tekke were left between the two main methods and erkan within themselves.

Keywords: Hacı Bayram Veli, Somuncu Baba, Şeyh Hamid Veli, Yusuf Hakiki, Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar, Tac, Kızılbaş.

Giriş

Bu çalışma, Erdebil Tekkesinin Rum Diyarındaki iki halifesi Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli ile Hacı Bayram Veli'nin Erdebil Tekkesiyle olan ilişkisinin gözden kaçırılması konusu ele almaktadır. Somunca Baba / Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli'nin tarikatlarının adlandırması ve kendilerinden sonra ortaya çıkan tarikatların silsilelerinde yer almalarına karşın Erdebil Tekkesi halifesi olduklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Erdebil Tekkesinde meydana gelen değişimin Şeyh Cüneyt ile görünür hale gelmesi ardından tekke içerisinde iki farklı erkan ve anlayış ortaya çıkmış ve bunun etrafında yeni tartışma ve ayrışma meydana gelmiştir. Çalışmanın kapsamı Erdebil Tekkesinde meydana gelen değişim ve farklılaşma Şeyh Cüneyt ile ortaya çıkarken Somuncu Baba / Şeyh Hamidi Veli ve Hacı Bayram Veli'nin Erdebil Tekkesi halifesi oldukları ve bu çerçevede yürütülen tartışma ve ayrışmayla sınırlıdır. Bir bakıma çalışma, Şeyh Cüneyt ile başlayan ayrışma ve bu ayrışmadaki etkisindeki baskınlığı nedeniyle kendi içerisindeki mücadeleyi konu edinmektedir. Bu konunun çerçevesi ortaya çıkan mücadelenin baş aktörleri Şeyh Cüneyt ve amcası Şeyh Cafer'den daha ziyade Erdebil Tekkesinin farklı yerlere gönderdiği veya farklı yerlerde görevlendirdiği halifeleri etrafında şekillendirilmiştir. Böylece çatışmanın meydana geldiği dönemin bir adım gerisinden başlayarak özellikle Rum diyarına gönderilen halifelerinin faaliyetleri takip edilerek Erdebil Tekkesinin değişim ve dönüşümü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Marifet alanı, tekkenin ileri gelenleri tarafından Erdebil Tekkesinin siyasi bir organizasyona dönüşme sürecinin bir parçası ve aracı haline getirilmesinden ibarettir.

Erdebil Tekkesindeki ilk ayrışma Şeyh Şah İbrahim'in vefatı ardından posta oğlu Şeyh Cüneyt yerine kardeşi Şeyh Cafer'in oturmasıyla başladı. Amcasının posta oturmasına razı olmayan Şeyh Cüneyt, amcasını yerine posta oturmak için birçok yola başvurdu. Şeyh Cafer, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın da desteğiyle yeğeni Şeyh Cüneyt'e karşı mücadele etti. Mücadelesinin ardından Şeyh Cüneyt, Erdebil'i terk etmek zorunda kaldı. Siyasi ve askeri faaliyetlerle geçen hayatı Osmanlı Devleti, Karamanoğlu Beyliği, Memlûklü, Akkoyunlu Beyliği, Şirvanşahlar ve Trabzon Rum Devleti'nin içinde bulunduğu çok geniş bir alana yayıldı ve birbirinden farklı beylik ve devletin siyasi sınırlarını da kapsayan coğrafyada faaliyet yürüttü. Şeyh Cüneyt'in faaliyetini kolaylaştıran unsurlardan ilki Erdebil Tekkesinin bu çok geniş coğrafyada etki ve halifelerinin bulunması etkisini artırmıştır.

Erdebil Tekkesinin Şeyh Cüneyt ile başlayan Şah İsmail ile tamamlanan siyasallaşma süreci, tekkenin geleneksel yapısında yarılmaya neden olup yeni çatışma ve anlaşmazlığa yol açtı. Tekke merkezinin iç çatışmasından kaynaklanan bu ayrışma, bir süre sonra halifelere de yansıyor geniş bir coğrafyaya yayıldı ve tekke içerisinde mücadeleye dönüştü. Şeyh Cüneyt ile başlayan bu ayrılık halife ve müritleri vasıtasıyla tekkenin faaliyet yürüttüğü başta Rum Diyarı olmak üzere iki farklı Erdebil Tekkesi ve erkaniyla sonuçlandı. Rum Diyarında öteden beri devam eden

Erdebil Tekkesinin halife ve müritleri aracılığıyla tekkeye bağlılık ile Şeyh Cüneyt'in başlattığı programa bağlı kalanlar arasında iki farklı Erdebil Tekkesi oluştu.

Erdebil Tekkesinin kendi içerisindeki değişimi belli bir zaman sonra tekkenin faaliyet yürüttüğü bütün alanı kapsayarak yayıldı. Tekke giderek daha fazla siyasi ve askeri bir faaliyete dönüşmesinin ardından marifet yolunu sürdürme ısrarında olan halifeleri ile tekke arasında bağlar koptu. Bu gelişme Erdebil Tekkesinin farklı coğrafyalardaki halifelerin giderek bağlantı ve ilişkilerini belirsiz bir yere sürükledi. Sanki halifelerin Erdebil Tekkesiyle silsile dışında hiçbir ilişki ve bağlantısı yokmuş hale geldi. Böylece giderek daha fazla ayrışmayla ortaya çıkan huzursuzluk Erdebil Tekkesinin Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli halkası unutuldu ve dikkate alınmadı. Her nasılsa dönemin kaynaklarında fazla yer bulmayan bu husus, yüzyıl sonrası kaynaklardan başlamak üzere giderek artan bir sayıyla yer almaya başladı. Belki de bundan daha önemlisi her şeye rağmen Erdebil Tekkesi içerisindeki rekabet ya da ayrışma kaynaklara yeterince yansımada.¹ Literatüre yansıyan kısımları da yeterince değerlendirilip yorumlanamadı. Konunun güncelliği dikkate alındığında, bu değerlendirme ve yorumun önemi aynı zamanda bu çalışmanın da önemini artırmaktadır.

Şeyh Cüneyt, Erdebil Tekkesinin merkezinde amcası nezdinde bulunduğu talebini, marifetin yeni bir yorumu ve anlayışıyla sunmuştu. Bu takdim posta oturma ve meşruiyeti etrafında şekillenince bu ilk ciddi adım, Şeyh Cüneyt'in Erdebil Tekkesinden zorla uzaklaştırılmasıyla sonuçlandı. Uzaklaştırma ardından Şeyh Cüneyt, Erdebil Tekkesinin merkezinde takdim ettiği talebini gerçekleştirmek için çıktığı yolculuğunda takip ettiği güzergah ve uğrak yerlerini, Erdebil Tekkesi halife ve müritleriyle bağlantı kurmakla başladı. Doğal olarak Şeyh Cüneyt, Osmanlı, Karamanlı, Dulkadir, Memlük, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Canik, Şirvanşah gibi önemli merkezlerdeki halife ve müritlere yönelik faaliyetini gerçekleştirdi. Böylece Şeyh Cüneyt'in başlattığı bu faaliyet tekkenin geleneksel öğretilerinden istifade edip terk etmeyerek sufilik anlayışında yeni bir tartışmayla birlikte yeni bir erkan kurdu ve doğal olarak Şeyh Cüneyt'in başlattığı bu yeni süreç Erdebil Tekkesi içerisinde ayrışma, tartışma ve farklılaşmaya yol açtı. Bunun sonucunda da Şeyh Cüneyt kendisiyle birlikte temsil ettiği yeni anlayış ve arkanı yerleştirmek, kabul ettirmek ve tatbik ettirmek amacıyla çok geniş bir coğrafyada hareket ettiğinde onun bu yeni anlayış ve erkanına uymayıp kabul etmeyenler arasında yeni bir süreç ve mücadeleyi de başlattı. Erdebil Tekkesinin kendi içerisinde gerçekleşen bu iki farklı anlayış ve her iki tarafın kendi içerisindeki mücadelesi, bir süre sonra Şeyh Cüneyt'in programını genişletmesi ve askeri faaliyetleri nedeniyle dikkatten kaçtı. Çünkü bütün dikkatler Şeyh Cüneyt ve onun faaliyetlerine yöneldi ve tekkenin faaliyetleri bununla sınırlandırıldı. Bu durum günümüze kadar da böyle devam edip geldi ve Erdebil Tekkesinin

¹ Bayramiye Tarikatı Menakıbı Hacı Bayram Veli ve Halifeleri. (2015). Hazırlayan: Zehra Hamarat, Dergah Yayınları.

diğer halifeleri veya Şeyh Cüneyt'in başlattığı askeri faaliyet ve öncesi takip edilemedi.

Bu yaklaşımla takip edilen olaylar, Erdebil Tekkesinin merkezinde sadece Şeyh Cüneyt ve siyasi faaliyetlerini dikkate aldı. Şeyh Cüneyt'e ilginin modern dönemde yeniden canlandırılmasıyla birlikte siyasi faaliyete olarak takip edilip araştırılması, Erdebil Tekkesi araştırmalarını daraltarak sadece Şeyh Cüneyt lehine yoğunlaştırarak giderek onun daha fazla meşruiyet ve başarı kazanmasına neden oldu. Bu baş döndürücü ve hayranlık bırakan başarı, giderek Erdebil Tekkesini gölgeleyerek tekke ve temsil ettiği marifet sönerek bir kenara itilip ihmal edildi. Ardından da Şeyh Cüneyt'in faaliyetinin siyasi bir organizasyonla başarı elde etmesi yoğunluğun istisnasız bu alanda kalmasını sağladı. Erdebil Tekkesinin siyasi ve askeri faaliyeti başarıya ulaştığında, müstakil bir devlete dönüştü ve kaçınılmaz olarak siyasi ve idari hukuki meşruiyete ihtiyaç duyduğunda da Erdebil Tekkesinin kaynağı olan sufilikten değil de Şii'likten yana tercih etti. Şeyh Cüneyt'in başlattığı siyasi tartışma, marifetten kaynaklanan meşruiyet yerine Şii fıkıhından yana tercihle yeni bir alana dönüşmesi ve devletin kurulması ardından da içerde devam ettirdiği askeri başarısına rağmen bu tartışma bitmedi.

İşte bu gelişmelerin anlaşılmasını sağlayacak başlangıç noktası Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli'dir ve her ikisinin varlığı, faaliyetleri ve tarikat ya da tasavvuf anlayışları, kendilerinden sonra gelen ardıllarının takip ettikleri faaliyet, Erdebil Tekkesinde meydana gelen değişim ve farklılaşmanın hangi boyutta, nerede ve nasıl gerçekleştiği hususunda da ipuçları verecek niteliktedir (Taşğın, 2004, ss. 1324-1341; Taşğın, 2014, ss. 11-44). Fakat çatışma, iki devletin siyasi mücadelesi etrafında gerçekleştiğinde hadisenin kaynağı ve gelişmesi yerine sonuçlarına daha fazla odaklandı. Ardından iktidarlar eliyle üretilen veya dikkate alınmayan literatür, tamamıyla askeri, siyasi ve fikri bir zemine çekilip buradan değerlendirilmeye başlanıp sürdürüldü.

Anadolu'da Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli, Hacı Bayram Veli ardından Abdurrahman Erzincani (Taşkoprîzâde İsamüddin Ahmed, 1989, s. 78; Taşğın, 2012, ss. 103-105; Taştemir, 1999, ss. 242-244) ve Isparta Senirkent'te Seydi Alaaddin Efendi (Böcüzâde Süleyman Sami, 2012, s. 272) Erdebil Tekkesine bağlı halifeler olduğu kaynaklarda kayıtlıdır. Bu zatlar ve ardılları, Şeyh Cüneyt öncesinden başlayarak devam eden değişim ve talepleri nasıl takip ettiler? Başka bir ifade ile adı geçen veliler ve ardıllarının Erdebil Tekkesi bağlantısını sürdürmeye gayret ettikleri, yeni talep ve erkanı değiştirenlerle bağlantılarını kopardıkları, farklı tarikat adıyla faaliyet yürütmeye başladıklarından anlaşılmaktadır. Kısaca Şeyh Cüneyt sonrası tekkede meydana gelen değişimi görerek yavaş yavaş tekkeyle olan irtibatlarını sürdürmemeye başladıkları veya irtibatlarını kestikleri anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede tekkeden devlete bu düzlemde dönüşen ikinci bir örnek aynı dönemde Karakoyunlularla mücadele eden Müşa'şailer sayılabilir (Minorsky, 1979, ss. 839-843; Atıcı ve Arayancan, 2014, ss. 175-188). Bir

bakıma tasavvufun iddia ettiği hususları, siyasi ve ideolojik bir kurguya dönüştürerek siyasi başarı elde eden bir yapılanma söz konusudur. Bu dönüşümün siyasi başarısının dışında takip ettiği ve sonucunun belirli olduğu ya da önceden belirlenmiş programı siyasi bir başarının dışında dini, sosyal, kültürel irfan vb. hedefleri belirsizdir. Bu çerçevede siyasi başarı elde edilmiştir fakat tekke ya da tasavvuf alanı terk edilmiş ve giderek "fikhın" kapsamına dâhil olmuştur. Kısa bir süre sonra da tekkeden çıkan Safevi ailesi, tekke ve tasavvuf ile savaşı hale gelmiş ve tarikattan şeriata gerileyip düşmüştür. Bir süre sonra fikhın kısılcasına alınan literatür başta Safevi Tarikatı ve faaliyetlerini "gulat" olarak belirleyerek tekke ve öğretisini kamunun dışına itmiş ve ıslah edip Şii doktrin etrafında tekke ve tasavvuf faaliyetlerini sonlandırıp geri dönüşü olmayacak şekilde mekan ve mesajını silmiştir (Arjomand, 2016, ss. 160-195).

Bir süre sonra Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli (Taşğın ve Atay, 2018, ss. 252-258) ve Hacı Bayram Veli'nin (Taşğın vd., 2017, ss. 489-500) Erdebil Tekkesi mensubu oldukları dahi önemsenmedi. Hatta bu silsilenin giderek genişleyen şubeleri ve alanı karşısında Erdebil Tekkesi bağlantısı yerine Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli için hem daha önceden var olan hem de onların tesiriyle kendilerinden sonra ortaya çıkan diğer tarikatların adının kullanılması yeğlendi. Doğrusu Somuncu Baba ve Hacı Bayram Veli'nin Erdebil Tekkesini temsil ettiği ve Şeyh Cüneyt'in soydan gelmiş olmasının dışında artık Tekkeyi temsil etmediği üzerinde durulmadı (Osmânzâde Hüseyin Vassâf, 2011, 438-594). Oysa Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli'nin farklı tarikatlar adıyla anılması yerine Erdebil Tekkesi temsilcisi olduğu ve Erdebil Tekkesinin erkânını uyguladığı ortaya konulup Şeyh Cüneyt ile başlayan sürecin etkileri tekke dışında kalabilirdi. Bütün bu faaliyetlerin yerine Erdebil Tekkesi erkânını temsil eden olarak Şeyh Cüneyt ve devamı aktarılmaya devam edildi. Erdebil Tekkesinin temsilcisi ve devamcısı olarak Şeyh Cüneyt ve devamının faaliyetleri dikkate alınıp Rum sahasındaki halifeleri ise tam tersine bu alandan uzaklaştırılıp başka bir alana çekilip yeni bir adlandırmaya da zorlandı.² Şeyh Cüneyt ve ardıllarının oluşturduğu siyasi faaliyetler Osmanlı siyasi çevrelerinde fark edilip gerekli önlemlerin alınmasına neden oldu.

² Küçükdağ, Y. (1999). Osmanlı Devlet'inin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri, *Osmanlı I*, Editör Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 269-281; Küçükdağ, Y. (2005). Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Yayınları, ss. 333-354. Dedeyev, B. (2008). Çaldıran Savaşına Kadar Osmanlı Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, ss. 210-211; Küçükdağ, Y. (2010). Osmanlı Devleti'nin Safeviye Tarikatı Propagandalarına Karşı Mevleviliği Örgütlemesi, *Türk Aleviliği Araştırmaları*, Çizgi Yayınları, ss. 111-132; Küçükdağ, Y. (2010). Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri, *Türk Aleviliği Araştırmaları*, Çizgi Yayınları, ss. 31-62. Küçükdağ, Y. (2010). Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şii Propagandacılarına Halvetiye İle Karşı Koyması, *Türk Aleviliği Araştırmaları*, Çizgi Yayınları, ss. 95-110; Savaş, S. (1999, Nisan 7-9). XVI. Asırda Safeviler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devletinin Buna Karşı Aldığı Tedbirler, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, ss. 183-197.

Bu önlemler arasında Somuncu Baba'nın Bursa'dan ayrılmasından itibaren başlayan yeni süreçte Hacı Bayram Veli'nin etki alanı daha fazla genişledi. Hacı Bayram Veli'nin etki alanı, Osmanlı siyasi sınırları veya genişlediği yeni alanlarda yoğunlaşması nedeniyle Edirne'ye davet edilmesine neden oldu. Buradan itibaren başlayan takibat, Şeyh Cüneyt'in faaliyetlerini de takibe alınmasına neden oldu. Üstelik Şeyh Cüneyt, faaliyetlerini Erdebil Tekkesi adına ortaya koyunca Osmanlı Devleti, sadece Şeyh Cüneyt'e karşı değil Erdebil Tekkesinin diğer mensuplarına yönelik daha dikkatli davranmaya ve önlemlerini de daha fazla sıkılaştırmasına ve etki alanını artırmaya itti. Bir süre sonra Hacı Bayram Veli ardılları sıkı takibata uğradı ve cezalandırıldı. Bu durum Hacı Bayram Veli ve ardıllarına yönelik iki ayrı uygulamaya neden oldu ve sonuç itibariyle onun Erdebil Tekkesi mensubu olduğu görmezden gelindi. Benzeri muamele, Erdebil Tekkesinden ayrılan Safevi ailesinin diğer mensuplarına da seyyit muamelesi yapılırken Şeyh Cüneyt ve ardılları aynı muameleyi görmeyip seyyit kabul edilmediler (Gölpınarlı, 1969, ss. 231-241).

XVI. Yüzyıldan itibaren konu karşılıklı olarak Osmanlı ve Safevi Devleti arasında siyasi ve ideolojik bir savaş alanına dönüşmüştür. Böylece iki devlet arasındaki çatışma ve savaşa dikkat çeken iktidar ve araçları, bu yüzyıldan sonra her iki devlet içerisinde konunun sadece siyasi boyunun konuşulmasını sağlamıştır. Hâlbuki bir tekkeden ortaya çıkan bu sonuç ve bu sonuca ulaşan araçların nasıl gerçekleştiği kısmı ile tekkenin bu hadiselerin dışında kalan Rum diyarındaki halifeleri, her iki siyasi alanda karşılık ve yer bulmamıştır. Safevi kaynak ve çevrelerinde Somuncu Baba ile başlayan halifeleri ve silsileleri hiç yer almamış veya dikkat çekmemiştir (Gronke, 1993, s. 270).

Kaçar dönemi kaynakları arasında yer alan ve Safevi tarihini de konu alan Paşazade, Şeyh Safi'nin de Şii olarak anılmasının doğru olmadığı, onun da bir arif olduğunu kaydetmektedir. Ardından da "Bütün Osmanlı memleketlerinde tanınan ve Hacı Bayram Veli'ye mensup olan Bayramiye tarikatının silsilesi, Hacı Bayram Ankaravi, Şeyh Hamid Kayseri, Hoca Ali Erdebili ve Sadreddin Erdebili vasıtasıyla Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye ulaşır. Bayramiye tarikatı insanları takvaya ve inanca davet ediyor ve ayrıca, lanet ve beddua etmekten sakınmayı, dervişliğin başlıca kurallarından biri olarak görülmekte ve Bayramiye dervişleri Yezid'e ve hatta şeytana bile lanet etmiyorlar ve diyorlar ki, biz kendi nefsimizi tanımaktan ötürü yaratıldık, Allah'ın yarattıklarına lanet etmek için yaratılmadık". Paşazade, bu konuları art arda aktarmakta ve Şeyh Safi'nin de inancının bu yönde olduğuna işaret etmektedir (Paşazâde, 1379, s. 24). Ayrıca Hoca Ali'nin Hac yolculuğu esnasında Hacı Bayram'a şeyhlik icazeti verdiğini de kaydetmiştir (Paşazâde, 1379, s. 27).

Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli'ye siyasi çevrelerin konuyu takip ettiği yer ve odak noktası dışında tasavvuf ve tarikat kaynakları yer verdi. Hatta her ikisinin ardından gelenlere dahi daha geniş yer ayırdı. Safevi sahasının tam tersine Osmanlı tarih ve tasavvuf kaynakları Şeyh Hamid Veli yani Somuncu Baba ve Hacı Bayram Veli

hakkında azımsanamayacak kadar kaynakta yer vermişti. Bu eserler her iki şeyhin de Erdebil Tekkesi bağlantı ve silsilesini bütün ayrıntılarıyla aktardı ve aktarmaya da devam etti. Çünkü Hacı Bayram Veli'den sonra silsilesi Hacı Bayram Veli'ye ulaşan birçok tarikat Osmanlı sahasında ortaya çıktı. Neredeyse Osmanlı ve Safevi Devleti arasında yapılan Çaldıran Savaşı ardından ortaya çıkan bütün tarikatlar ve büyük sufilerin menşei Hacı Bayram Veli'dir. Hacı Bayram Veli'nin Erdebil Tekkesi ile olan bağlantısının sağlam bir şekilde kurulmaması veya Erdebil Tekkesiyle olan bağlantısı da sürdürülmediği için Hacı Bayram Veli'yi nispetle Bayrami'den devam eden Melamiye, Hamzaviye, Şemsiye, Tennuriye, Himmetiye ve Celvetiye'nin Hacı Bayram Veli bağlantısı kaydedilirken bu silsilenin Erdebil Tekkesine ulaştırılması belirgin olarak ortaya konmamıştır (İsmail Belig, 1302/1885, s. 107; Muhammed Sami, 1316, ss. 20-22).

1. Erdebil Tekkesinin Siyasallaşma Süreci ve Hacı Bayram Veli

Safevilerin ortaya çıkışının tarihine bakıldığında Erdebil Tekkesinin, sufilikten Şiiliğe nasıl geçtiği hakkında fazla kaynak veya araştırma bulunmamaktadır. Daha da ötesi tarih ve tasavvuf alanında iç içe geçmiş bu konunun izahında ortak bir çalışma da yapılmamıştır. Buna bir de süreç içerisinde Osmanlı ve Safevi sahası karşılıklı olarak Sünni ve Şii iki alana veya iki alanın hakimiyetinin kurulduğu mekana dönüşünce fütüvvet referansına sahip bir tekke ve tasavvufi bir alanın kayboluşu takip edilmemiştir. Çalışmaların eksik kalan ilk çerçevesini, Safevilerin Şiileşme sürecinden daha ziyade Akkoyunlu, Şirvanşah ve Özbek hanlarının siyasi sınırlarında Şiiğin varlığına ve bu varlığın meşruluğuna dair tasavvuftan hareketle yapılamaması oluşturmaktadır. İkinci olarak siyasallaşma sürecinin tasavvuf ve tarikatla örtülüp sürece eklenmesiyle gerçekleşmiştir. Bu iki farklı ve karmaşık husus, birbirlerinden ayrıdır ama birbirleriyle ilişkileri kurulamayıp yapılmıştır. Çünkü Erdebil Tekkesinin kaynakları konu hakkında yeterince bilgi vermemekte ve bu hususta var olan eksik bilgi ise Şiileşmiş Tekke ve bağlıları aracılığıyla aranmaktadır (Taşğın, 2004, ss. 297-306; Taşğın ve Atay, 2018, ss. 223-240).

Tekkenin siyasal ve ideolojik bir organa dönüşmesinin öncesinde bir tarikat olarak nasıldı, erkânı, kisvesi, zikri, virdi, silsilesi, faaliyet alanları, halifeleri, kaynakları gibi hususlara doyurucu cevap aranmamış veya sorulara cevap verilmemiştir. Bu hususta araştırmacılar açısından heyecan verici taraf Şeyh'in Şah, Tekke'nin Devlet olması, Çaldıran Savaşı ve bir başarı ve kahramanlık anlatısı olarak sufilikten Şiiliğe geçiş hikâyeleridir. Baş döndürücü dönüşümün heyecanı ve karmaşıklığı araştırmacıları da etkilemiş, tekkenin dönüşümünü takip etmekte zorlanıp bir bakıma araştırmacı sürecin nesnesi veya kullanışlı bir aparatı halini alarak tekleden dönüşen organizasyonun parçası olmuştur. Netice olarak bütün bu uğraş ve literatürün görkeminin çıktısı olarak Erdebil Tekkesi bütün öğretisiyle belirsiz hale geldiğinde ve tekleden oluşturulan siyasi yapılanma bir devlete dönüştüğünde araştırmacı, tekkenin edep erkânıyla nasıl ortadan kalktığı veya belirsiz hale geldiği hakkında soru sormayı unutmuş veya bu yok oluşa dikkat etmemiştir.

Şeyh Cüneyt öncesi tekkenin durumu hatta Şeyh Safiyüddin ve Şeyh Sadreddin dönemine ve tarikat anlayışlarına ilişkin yeterli izah getirilemeyerek mevcut duruma geçilmektedir. Bir adım daha geriye gidilerek Şeyh Zahid Geylani'nin Şiiliği hakkında ileri sürülen herhangi bir izah da bulunmamaktadır. Doğrusu damadı ve halifesi olan Şeyh Safiyüddin ile başlayan Erdebil Tekkesinin serencamını Şii olarak aktarmak doğru olmasa gerektir. Hoca Alaaddin Ali'nin hac dönüşü vefat ettiği Kudüs'ten (Taşğın ve Atay, 2018, ss. 575-594) babasıyla birlikte hacca giden Şeyh İbrahim posta oturdu ve kaynaklarda "Şeyh Şah" şeklinde isimlendirildi. Şeyh / Şah İbrahim dönemi ardından oğlu Cüneyt döneminin izahında yeterli kaynak ve ipucu vermemektedir (Musalı, 2016, ss. 9-30). Şeyh Cüneyt dönemiyle başlayan yeni programı Şiilik olarak takdim etmek de yeterli değildir. Kaldı ki Şeyh Cüneyt ile başlayan sürecin Şiiliği konusunun İmamiye Şiiliğinin yerleşik hale geldiği dönemde nasıl algılandığı ve değerlendirilme biçimi de yine tekkenin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamak veya görmek için bir başka ipucu sunabilir (Caferyan, 2014, ss. 87-95). Bütün bu kabuller tekkenin son temsilcileri tarafından Şiilik programına dâhil edilmiş olmaları da konuyu izah etmek daha karışık ve belirsiz hale getirmektedir. Bu aynı zamanda "marifet mekrine düşen" (İlyas bin İsa Saruhani Akhisari, No 44, 3b) tekke kendi standardı dışında daha karmaşık, takibi ve izahı zor program takip ettiği anlamına gelmektedir.

Kaldı ki Erdebil Tekkesinin kendi içerisindeki ayrışmanın alanda da bir karşılığı olmalıdır. Safevi Tarikatının başlangıcından itibaren takip ettiği programın hangi gerekçeleri ileri sürerek nasıl değiştiği, değiştirildiği, bütün bunların kendi içerisinde nasıl görülüp kabul edildiği ve karşılığının nasıl olduğu izaha muhtaçtır. Bu süreci takip etmeden tekkedeki yapısal değişimi normal kabul edip ardından da tekkenin kendi içerisindeki ayrışmasının bütün üyelerini kapsadığını varsayarak yürümek de bu konuda yürütülen araştırmalar açısından bir başka sorundur. Özellikle bu değişimin tekkeye bağlı halifeleri arasında da gerçekleştiği kısmını dikkate almadan yapılan kabul veya itirazlar, bu ayrışmayı izah etmek için yeterli gelmemektedir. Genel olarak alana ilişkin kaynakların zayıf ve yetersiz kaldığı hususlar ana hatlarıyla bunlardan ibarettir.

Rum diyarında Erdebil Tekkesi adına faaliyet yürüten halifelerinin Şeyh Cüneyt ve ardılları zamanında hayatta olduklarına göre, bu zaman zarfında tekkenin hangi program ve erkânını uygulamışlardı? Yani Şeyh Safiyüddin'den beri devam ettirilen ve Rum diyarındaki halifelerinin de takip ettiği erkân mı yoksa Şeyh Cüneyt ile başlayan yeni program mı? Doğrusu bu soru iki farklı alan ve bu iki alanın da izah edilmesi gerekli olduğuna işaretidir. Hatta aranan veya bulunacak ya da verilecek cevap, soruyla açıklık kazandırılmaya çalışılan iki alanı tanımlamalı veya bu iki alandan getirilmeli ve her iki tarafın gerekçelerini ortaya koymayı zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak bu iki soruya cevap verebilmek için yeni ve en baştan kast edilen iki alandan Şeyh Cüneyt dönemi öncesi ve sonrasını izah edebilecek bir takibi sağlamak gereklidir. Bu takip için Somuncu Baba yani Şeyh Hamid Veli, Hacı Bayram Veli ve Yusuf Hakiki Baba dönemine

bakmak gerekmektedir (Musalı, 2012, ss. 130-137). Buna göre Şeyh Cüneyt öncesinde Rum diyarında yerleşik bulunan Erdebil Tekkesinin halifesi olan Somuncu Baba / Şeyh Hamid Veli, Erdebil Tekkesi adına hangi erkân ve özellikleriyle Anadolu'da temsil edip tekkenin erkânını uygulamaktaydı?

İşte bu soru Şeyh Cüneyt'in kendi döneminde tekkenin erkân ve programına ilişkin gerçekleştirdiği değişikliği izah etmede kolaylık sağlayacaktır. Yani Şeyh Cüneyt'in, amcası Şeyh Cafer ile başlattığı tartışmayı bir post kavgası gibi gösterip konunun aynı zamanda erkân ve usul tartışması da olduğu veya yapıldığı üzerinde durulmamaktadır. Çünkü değiştirilen erkân ve usulü görebilecek veya gösterebilecek kaynak ve kaynağı anlaşılır kılacak şahıs kadrosu, siyasi çatışmalara kurban edildiği için artık görev yerlerinde bulunmamaktadır. Erdebil Tekkesinin halife ve müritlerinin bulunduğu tekkelerde hizmet yürüttükleri ve tarikatın işleyişini de yine tarikatın kurallarına göre yürüttükleri de görünmez hale gelmiştir. Nihayetinde Erdebil Tekkesinin şahıs kadrosu Şeyh Cüneyt ile değişmiş veya farklı bir zemine kaymıştır (Aşıkpaşazade, 1332, s. 201).³

Doğal olarak Erdebil Tekkesinin öteden beri devam eden silsile ve halkasında yer alan kişileri yeni dönemde görülmemiş veya gösterilmemiştir. Başka bir ifadeyle Tekkenin kazandığı yeni hareket alanına tabi olmayan ve destek vermeyenler, dikkate alınmayarak kaynaklarda da yer verilmemiştir. Bunun için de Rum diyarındaki siyasi ve ideolojik dönüşümüne destek vermeyen halifelerin isimlerine, Safevi kaynaklarında yer verilmemiş bir bakıma yok kabul edilmiştir.

Sorunun ikinci cevabı ise Şeyh Cüneyt'in Erdebil Tekkesinde değiştirdiği veya getirdiği erkân ve usulün ne olduğu hususunda da yeterli bilgi bulunmamasıdır. Yani tekkenin yeni erkânının belirleyicisi ve yeni erkânıyla şekillenen bu tekkenin şeyhi olarak Şeyh Cüneyt, nasıl bir erkân ortaya koyduğu hakkında da bilgi bulunmamakta hatta Şeyh Haydar'ın neden Kızıl Börk bağladığı izah edilememektedir. Doğrusu tac, terekleri ve renkleri hakkında yeterli bilgi verilmemekte ve açıklama yapılamamaktadır (Aşıkpaşazade, 1332, ss. 264-269). Hatta tac, terek ve renklerinin tercihi hakkında yapılan açıklamaların da hangi dönemde başladığı ve hangi dönemde de bu anlayışın dağıldığı üzerine yine tespit de bulunmamaktadır (Hasani, 2014, ss. 97-115). Acaba tac, terekleri ve renkleri daha geniş bir alandan toparlanarak dini ve milli kaynakları bir arada yeniden ele alınabilir mi?

Erdebil Tekkesinde Şeyh Haydar zamanında borkün rengi ve dilimleri / terekleri değiştirildiği kaynaklarda yer almaktadır (Hinz, 1992, ss. 65-66). Acaba Şeyh Haydar, Erdebil Tekkesinin önceden bir borkü yok muydu da yeni bir borkü kendisi tarafından konuldu? Ya da tekkenin giydiği bir borkü vardı da neden on iki dilim ve kızıl rengi tercih etti? Erdebil

³ "Yıldırım Bayezid zamanında- Ulemadan Mevlana Şemseddin Fenari ve Mevlana Kutbuddin İzniki ve Şeyh Yar Ali Horasani ve Şeyh Cezeriy-i Tebrizi ve Fukaradan Şeyh Hamid ve Şeyh Fahrettin Mudurni vardı. Bunların kerametleri zahir olmuş azizlerdi. Oğlu Sultan Mehmet Han Gazi zamanında- bu azizlerin bazısı hayatta idi. Ulemadan Mevlana Haydar Herevi geldi ve Mevlana Fahrettin ve Seyit Buhari geldi. Rum'dan Şeyh Hacı Bayram vaki oldu. Bunlar duaları makbul azizlerdi." Aşıkpaşazade. (1332). Tevarih-i Ali Osman, Matbaa-i Amire, s. 201.

Tekkesinde tercihen giyilen bir börk yok idiyse bile neden Kızıl renkte bir börk giydiği hakkında verilen bilgilere bakılacak olursa tac, rengi ve dilimleri yani terekleri doğrudan ehlibeyt ile ilişkilendirilmiş miydi? Böylece olunca da şeyh Cüneyt ile başlayan Ehlibeyt soyundan olmanın siyasi talep için ilk şart oluşunun temeli atılmıştı. Ardından oğlu şeyh Haydar'ın brk Ehlibeyt ile ilişkilendirilmesi de siyasi talebin meşruiyetine gerekçe kılınmasıyla ilgilidir. Bundan dolayı da Erdebil Tekkesi içerisindeki ayrışma da şeyh Cüneyt'in getirdiği erkana uymayan veya kabul etmeyen çevrelerle girişilen mücadelede farklı oluşları ve bu yeni erkanla birlikte ya onların Erdebil Tekkesiyle alakası kalmadığını veya Erdebil Tekkesinin kadimden getirdiği erkani kendilerinin takip etmedikleri için yeni bir ta tayinine gitmişlerdir. Acaba şeyh Haydar, tac ve dilimleri hakkında On İki İmam bağlantısını kurmaya neden ihtiyaç duymuştur, sorunun işaret ettiği cevap anlam kazanmaktadır. Çünkü tacın nasıl ve hangi gerekçelerle ortaya çıktığı ve kullanıldığının anlatıldığı kaynaklarda böyle bir izaha rastlanmamaktadır. Oyleyse şeyh Haydar, babası şeyh Cüneyt ardından tasavvuf içerisinde yer almayan bir yaklaşım ve gerekçelerle yeni bir uygulama getirdiğine göre konuyu tasavvuf ve insan-ı kmil meselesiyle ilişkili bir yerden kurmamış görünmektedir. Bu bakımdan da şeyh Haydar, askeri, siyasi ve ideolojik bir zeminde yeni bir hamle yaparken tasavvuf ve tarikat ya da marifetten istifa ederek böyle bir değişime gidip ordu ve savaşçı kurmaya çalışmıştır (Tařđın, 2009, ss. 209-223; Tařđın, 2014, ss. 145-175).

Kaldı ki günümüze ulaşan Erdebil Tekkesine bağlı topluluklarının bir kısmı halen kendilerini Erdebil Tekkesine bağlamaktadırlar. Bu bağlantıyı yeterince izah etmekte güçlük çekseler bile ellerinde olduğu söylenen icazetname ve şecereler yardımıyla Erdebil Tekkesi bağlantısını ileri sürmektedirler. Sofiyan Sreği adıyla kavramsallaştırılan Erdebil Tekkesi bağı, icazetname ve şecereye sıkıştırılmış görülse bile tekke ile siyaset arasında kalan süreçlerini siyasal bir faaliyeti tamamlayamayan Safevi siyasi sınırları dışında kalan topluluklar, Erdebil Tekkesinin Hacı Bayram Veli bağlılığının belirsiz hale geldiğine işaret etmektedir. Esas sorun ise Anadolu sahasında kalan toplulukların geriye doğru tekke ile bağlantılarını takip edip işlevsel hale getirme imknı veya takip etme fırsatı ya ortadan kalkmış ya da izleri tamamıyla kaybolmuş olmasıdır. Erdebil Tekkesiyle bağlantısı olduğunu söyleyen bu ocakların bir kısmının ocaklarının kurucularının isimlerinden yola çıkararak isim benzerliklerinden hareket edip Erdebil Tekkesi ve şeyhleriyle akrabalık kurdukları açıktır. Mesela şeyh İbrahim ocağı mensuplarının kendilerini Hoca Ali'nin oğlu şeyh İbrahim'e bağlamaya çalışmaları ve bu konu etrafında yürüttükleri tartışmalar, konunun güncelliğini halen koruduğu anlamına gelmektedir.

Bunun dışında Somuncu Baba adıyla tanınan şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli döneminde başlayan erkndaki yenilik veya değişim zikir ve başlık ile kendini göstermiş ve yeni bir tartışma da başlamıştır. Bu tartışmalardan çıkan sonuca göre Anadolu sahasında kalan ocaklar arasında hem tac hem de erknla belirlenmiş yürütülen hizmetlerin sayısı hakkında birlik söz konusu değildir. Yani tac kaç dilimli ya da terkli

olduğu hakkında hemen farklı bilgiler hem sözlü hem de yazılı belgelerde bulunmaktadır. Bu husus Erdebil Tekkesinin son pirleri faaliyetleriyle yönlendirdikleri ve belirledikleri mecraya mahkûm ettikleri açıktır. Çünkü tac ve erkânın değiştiği dönem ve gerekçeleri, tekkenin sonraki faaliyetleriyle unutulmuş ve farklı iki düzlemin bir arada sürdürülmesini sağlamıştır. Dolayısıyla tacın / borkün on iki dilimli olduğu hususu bir şehir efsanesi ve dayatmadan ibaret olarak devam etmiş veya ettirilmiştir. Diğer yandan tacın terek ya da dilim sayısına göre erkândaki hizmetler yürütülmektedir. Bütün ocaklarda iddia edildiği gibi ne tac on iki ne de erkân on iki hizmetle yürütülmektedir. Mesela Ali Koçlularda yedi hizmet yedi dilim bulunmaktadır. Şeyh Haydar'ın tacı kızıl ve on iki dilimli yapması, tekkeye bağlı veya irtibatlı toplulukların büyük bir kısmında kabul edilmiştir. Bunun iki nedeninden ilki tekke mensuplarınca dönüştürülmeleri için zamanın yetersizliği ve ikincisi de farklı siyasi sınırlar içerisinde kalan toplulukların tamamını ikna edememiş olmaları görünmektedir. Ayrıca Şeyh Haydar kendi zamanında tac ve erkânı değiştirdiğinde acaba Rum diyarında yaşayan tekkeye bağlı halifeler de hemen değiştirdi mi? Yoksa bu değişim zamanla gerçekleşti ve hatta günümüzde dahi Şah Hatayi, on iki hizmet, tac tartışmaları Safeviler lehine değişmeye devam etmekte ve tekkenin esas tac ve erkânını sürdürdükleri için dışladıklarının gerekçeleri ve varlıkları unutulmuştur. Ayrışmanın neden olduğuna dair bilgi ve çerçeve kaybolduğu ve Safevilerin değişimi Şiilikle sonuçlandığına göre Erdebil Tekkesinin bağlısı ve etki alanında olan topluluklar da Şiileşmeye devam etmektedir.

Bunun dışında Anadolu'da var olan ocakların bir kısmı Erdebil Tekkesiyle bağlantılı değildir. Bağlantısı olmayan ocaklar da kendilerini Erdebil Tekkesiyle ilişkilendirmektedir. Çünkü başta erkân olmak üzere Buyruk da dâhil birçok husus Erdebil Tekkesiyle ilişkilendirilmektedir. Erkan, tekkenin son bilinen büyük siması Şah Hatayi ve Buyruk ise tekkeye de ad olan Şeyh Safiyiddin'e ait kılınmaktadır (Taşğın, 2005, ss. 441-458; Taşğın, 2013; Taşğın, 2013, ss. 207-236).

Bu hususun Şeyh Haydar ve ardılları tarafından farklı bir yerden değerlendirildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Yani sufiler, tacı neden örtmekte, kaç türlü tereği neden tercih etmekte ve hangi rengi hangi gerekçeye bağlı olarak seçmekte öteden beri bilinmekteydi. Bir şekilde tac ve taca dair bilgilerin sufiler arasındaki yaygınlığına karşın Şeyh Haydar'ın bu kullanımı bilmemesi ya da bundan kaçınması mümkün görünmemektedir. En azından Şeyh Haydar çevresindekilerin bu konudaki yerleşik bilgiyi atladıklarını söylemek güç olacaktır. Öyleyse Şeyh Haydar, bir sufi olarak konuyu değerlendirmek yerine babasının da açtığı tartışmayı devam ettirmekte ve yerini meşrulaştırıcı bir araç olarak tac, rengi ve tereklerini belirlemektedir. Böylece Şeyh Haydar'ın tacın rengi ve dilimleri aracılığıyla On İki İmamlarla kurduğu ilişki ve soyunun Ehlibeyte çıkışına dair daha kolay bir işaret ile ehlibeyti temsil ettiği ve kendisine davet ettiği şeklinde daha geniş bir yerden bakıldığında onun hamlesi anlamlı ve anlaşılır hale gelmektedir.

Rum diyarındaki kaynaklara geçmeden önce Safevi tarihini ele alan Kaçarlar dönemi kaynakları arasında yer alan eserlerde kaydedilmiş bilgileri vermekte fayda vardır. Bunlardan Erzurumlu Muhammed Arif İspanakçı Paşazade'dir. O, eserinde yazıyor ki, Haydar zamanında yedi dilimli derviş külahı vardı ve Haydar, onlardan başlarına on iki dilimli koyu kırmızı renkli külah giymelerini istedi (Paşazâde, 1379, s. 30).⁴

Somuncu Baba Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli silsile ve tac hakkında bilgi veren kaynaklarda tacın rengi, terekleri, tülbendinin rengi ve uzunluğu ile Erdebil Tekkesinde meydana gelen değişimden de bahsetmektedirler. Bu kaynaklarda özellikle Şeyh Haydar zamanında yapılan değişikliğin nedeni üzerinde durulmaktadır. Yine Erdebil Tekkesinin tacının renginin beyaz olduğu kaydedilmektedir. Fakat Şeyh Haydar, tekkenin tac rengini kızıla dönüştürdüğü de aktarılmaktadır. Ayrıca tekke ve mensupları etrafında çıkan tartışmalara karşın Ak Şemsettin bir kitap yayınlayıp cevap vermektedir. Bu başlıklar arasında tacın özellikleri de anlatılmaktadır (Yıldız, 2016, ss. 56-72).

"Ondan Sadreddin'e ol dahi Hamid Sultana hilafet verdi. Beyaz iki karış miktar var tac giydirdi. Ol dahi Hacı Bayram Sultana tac-ı hilafet verdi. O zamanda Hoca Haydar, Hacı Bayram Sultanı Aceme davet etti, gazaya varalım diye, varmadı. Mabeynine adavet düşerdi. Hacı Bayram dervişlerine benzemesin benim dervişlerim diye Kızıl Tac ihtiyar ettiler. Kızıl Baş olup rafizi olup marifet mekrine düşüp cedd-i a'laları tarikin yani fakr u fena yolun götürüp saltanata düştüler" (İlyas bin İsa Saruhani Akhisari, No 6945, 5a-6b).

"Ondan sonra Hacı Bayram Sultan oturdu ve onun zamanında Hoca Haydar Rum'da olan azizleri davet etti. Ehli hale buğz edip rafiz ve dall u mudil olup din ve mezahip gidip marifet mekrinde kalıp saltanatı âfâka meyl etti ve mezkur Hacı Bayram'dan sonra Ak Şemsettin..." (İlyas bin İsa Saruhani Akhisari, No 44, 4a).

"...ol dahi Sultan Hacı Bayram Hazretlerine hilafet verdi ol zamanda Hoca Sadreddin Hacı Bayram Sultana haber gönderip Acem'e davet etti. Gürcistan'a gidelim diye. Hacı Bayram Sultan dedi ki padişahlığın ardına atasın burdan yardım edip teveccüh edevüz, dedi. Hoca Sadreddin kizb edip mabeyninde adavet düşüp Hacı Bayram dervişleri benim dervişlerime benzemesin deyü Kızıl tac ihtiyar edip rafiz olup marifet mekrine düşüp cedd-i a'laları yolun terk edip..."⁵ (İlyas bin İsa Saruhani Akhisari, No 2709, 4a-4b).

⁴ Harfen böyle yazmış: "Der sal-e 893 bud ke Sultan Haydar forseti be dest averd, moridan ve mensuban-e khod ra cem kerde fermud tamam-e anha kolah-e derviş-yi heft terkdar ve be kavle-movarrihin-e İran devazdeh terkdar ez sakarlat-e kırmız ber ser nehaded ke der miyan*mareke farika-i ez koşun-e doşmen başend ve inha ra mevsum be sufiyan-e kızılbaş nemud." Çevirisi, "893 yılında Sultan Haydar bir fırsat yakalayarak kendi müritlerini ve mensuplarını toplayıp buyurdu ki, onların hepsi yedi dilimli derviş külahını ve İran tarihçilerinin sözüne göre, koyu kırmızı renkli on iki dilimli külahı başlarına koysunlar ki, savaş meydanında düşman ordusundan ayırt edilsinler ve bunları Kızılbaş Süfiler diye isimlendirdi." Muhammed Arif İspanakçı Paşazâde. (1379). İnkilabü'l-İslam Beynü'l-Havas ve'l-Avam, Naşiri Resul Caferiyan. İntişarat-ı Delil, s. 30.

⁵ "Safevi nesline iki Sadreddin vardır. Bunlardan biri Sadreddin Musa'dır. Bir keresinde iki dervişle beraber Gürcistan'a gitmiş, fakat askeri hareket düzenlememiş. İkincisi ise Şeyhşah lakabıyla anılan Sadreddin İbrahim'dir. Bu İbrahim ise Karakoyunlu Cihanşah'ın Gürcistan seferine kendi müritleriyle katılmış. Ancak bu olay da Hacı Bayram vefat ettikten yaklaşık 10 yıl sonra gerçekleşmiştir." Bu bilgi için Prof. Dr. Namiq Musalı'ya minnettarız.

Öyleyse son soru şu olabilir: Acaba Rum diyarındaki Erdebil Tekkesi halifelerinin tarikat, erkân ve usulü ile Şeyh Cüneyt ve oğlu Şeyh Haydar'ın sonradan geliştirdiği erkân ve usulü arasında nasıl bir bağlantı ve ilişki kurulmaktadır? Buradan yola çıkarak acaba Erdebil Tekkesinin kurulduğundan itibaren devralıp sürdürdüğü tarikat ve erkânı, Rum diyarındaki halifelerinin yürüttüğü ile Şeyh Cüneyt'in takip ettiği programdan hangisi buna uygundur? Acaba Erdebil Tekkesinde kalması nedeniyle Şeyh Cüneyt'in takip ettiği erkân ve esaslar, tekkenin programına daha mı uygundur veya Şeyh Cüneyt bu erkânı takip edip devam ettirmekte midir? (Taşğın, 2014, ss. 11-44; Taşğın, 2014, ss. 1324-1341) Herat'ta Kasım Envar, (Karaismailoğlu, 2002, ss. 542-543; Ergin, 1949, ss. 565-569; Abdülbaki, 1932, ss. 395-407; Abdülbaki, 1932, ss. 414-425).

2. Osmanlı Sahasındaki Kaynaklarda Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli: Erdebil Tekkesinin Devamlılığı

Hacı Bayram Veli ve Şeyh Hamid Veli karşılaşması, Erdebil Tekkesi ile kurulan bağlantının anlaşılması ve konunun yerli yerine konulması ve yerleştirilmesi değişim ve farklılaşmanın takibi ve kavranmasına büyük bir katkı sunacaktır. Bu konudaki ilgili literatürün kaçırdığı veya dikkat etmediği hususların ilki Hacı Bayram Veli'nin Erdebil Tekkesi halifesi olmasıdır. Bundan dolayı literatürün ilgilenmediği veya kendisini sakıncalı gördüğü noktanın görülmesi ve kavranmasını sağlayacak bilgi için aşağıda Şeyh Hamid Veli, Hacı Bayram Veli bağlantısı ve Erdebil Tekkesine bağlılıklarına işaret eden metinler konulmuştur.

Rum diyarında Erdebil Tekkesi ya da Safevi Tarikatı halifelerinin silsilelerinde bulunan bilgiler arasında tac konusu da yer almaktadır. Bu konuda hem İbn İsa hem de Müstakimzade yeterli ve anlaşılır bilgi vermektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3449 nolu *Cevabat-ı Şeyh Safi* adlı eserde İbn İsa ve Müstakimzade'den kısa bir metin yer almaktadır.⁶ Bu metinden yola çıkarak alıntı yapılan eserlere ulaşıldı ve bilgiler doğrudan aktarıldı. Yine İbn İsa'ya ait *Kitab-ı Turuk* adıyla Müfid Yüksel Beyefendinin şahsi kütüphanesinde bulunan dijital kopya nüshadan da yola çıkarak İbn İsa'nın *Kunuz-u Kenz* isimli eserine Atatürk kitaplığı OE Yz. 0645 ulaşıp temin edildi ve bu risalede var olan bilgiler de aşağıda aktarıldı (İbn İsa, *Kunuz-u Kenz*, OE Yz. 0645, v. 44a-60b).

2.1. Abdurrahman El-Askerî (15-16. Yüzyıl), Mir'âtü'l-Işk

Abdurrahman El-Askerî (15-16. Yüzyıl), *Mir'âtü'l-Işk (Telif Tarihi 1550)*, isimli eserde Şeyh Hamid Aksarayı ile Hacı Bayram Veli'nin karşılaşmaları ve tarikat anlayışları hakkında oldukça önemli bilgi vermektedir. Bursa'dan ayrıldıktan sonra Adana tarafına giden Şeyh Hamid Veli, ardından kendisiyle görüşmeye gelen Hacı Bayram Veli arasında geçen diyalog dikkat çekici ipuçlarına sahiptir. Yine metin her iki şeyhin de Erdebil Tekkesine bağlılığını ve Hoca Ali ismini anarak vererek aktarmaktadır.

⁶ *Cevabat-ı Şeyh Safi*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3449, v. 169a.

"... Sultan Hacı Bayram'ın piri Şeyh Hamid Sultan'dır. Sultan Hacı Bayram Yıldırım Bayezid Han'ın kapıcıbaşısı imiş. Adı Numan imiş. Ol zaman ki Timur Hân Rum'a gelip Yıldırım Han'ı tutar hapseder, asker tarumar olur, mezbûr [Hacı Bayram] azmi Şeyh Hamid Sultan eder. Sultan Şeyh Hamîdüddîn el-Aksarayî o vakıada Bursa'dan göçüp Adana vilayetinde Ceyhun suyunun kenarında vaki' olan Sis kalasının dağdan canibinde bir köyde olur imiş. O köyde Nebî Sofî derler bir 'alemdarı var imiş. Onun evinde olurlar imiş. Sultan Hacı Bayram'ın Sultan Şeyh Hamid ile aşinalığı var imiş. Bu hâlette 'Aziz [Hacı Bayram] tefahhus eder. Arap evine gitti, derler. Suret tebdil edip bezirgânım diye azmi diyarı Arap eder. Her şehre ki varır Şeyh Hamid hazretlerini tefahhus eder. Haberlerin alıp artlarına düşüp giderler. Ve bilcümle Adana'ya gelip dostlarının birisinden haber alıp beş altı hizmetkârı var imiş, hizmetkârları ile o köye gelip Nebî Sofî'nin evin sorarlar. Köy halkı neylersin derler, onda konarız derler. Karye halkı eyidirler: O bir fakîru'l-hâl kimesnedir, sen onda huzur edemezsin, ahar yere kon!' derler. Bunların sözüne iltifat itmez, doğru ânda varır. Sultan Şeyh Hamid ile mülaki olur. Dest-bûs eder. 'Haber-i makdem nedir, neye geldin?' derler. 'Hal nice oldu? Yıldırım Hân öldü' derler. 'Sultanıma malum' derler. 'Ya muradın beyan eyle' derler. 'Sultanıma hizmet itmeğe geldim' derler. 'Sen bizim yanımda sığmazsın, eğer geri menzilin murat ise himmet edelim' derler. Sultan Hacı Bayram eyidir: 'Aziz, muradım sensin, dahi muradım yoktur' derler. 'Ya sen bu kadar teemmülât ile buncılayın fetret zamanında bizim ile nice olursun, buna tedarik gerektir' derler. Sultan Hacı Bayram eyidir: 'Emrin ne ise eyle olsun, rıza senindir' derler. Şeyh Hamid Sultan eyidir: 'Bu yiğitler nendir?' Eyle cevap verirler ki: 'Bazı kulumdur ve bazı nökerimdir.' Pes eyle buyururlar ki: 'Adana'ya var, bunların tedarikin gör, gider gitsinler. Dervişane kisvet ile gel, bunda durabilesin' derler. Sultan Hacı Bayram o gece gider, Adana'ya varır. Kulların azat eder. Nökerlerine icazet verip her birini teselli eder. Olanca esbabın [esvabın] satıp Türkâne esbap [esvap] alıp geri dahi piyade azmedip Sis'te olan köye ahşamdan sonra gelip Şeyh Hamid Sultan ile mülaki olur. 'Adını tebdil edelim' derler. 'Rıza sizin!' deyip, meğer o eyyama hac bayramına karîb imiş, iki üç gün var imiş. O eyyama münasip olmağın Hacı Bayram diye tesmiye ederler. Fî zemâninâ o ismiyle meşhurdur.

Ândan Sultan Şeyh Hamid ba'de'l-'iyd azmi Şam eder. Sultan Hacı Bayram bile gider. Şam'da dahi eğlenmeyip azmi Hicaz eder. Timur Şam'a geldikte Sultan Şeyh Hamid Kâbe'de olurlar imiş. Timur Şam'da eğlenmeyip dönüp gider. 'Kutb bundadır, belki Kâbe'dedir, kutb olduğu vilayet alamaz.', 'Bize çok hürmet ettiler' der imiş. Pes Sultan Şeyh Hamîd Kâbe'den gelip Sis'e varıp Nebî Sofî'yi ve ânı alıp Aksaray'a gelirler. Bir yıldan sonra Hacı Bayram hazretlerine izin verir, Engürü'ye gönderirler. 'Sultanım, ne 'amel üzerine olalım? Sanat bilmezsin, ne işleyelim?' derler. Sultan Hamid eyidir: 'Ekin ek!', 'Ne ekelim?' derler, 'Burçak ek!' derler. Evvela Engürü'ye varıp burçak ekerler. Ol tohumdur ki dahi şimdi ekerler. 'Alâ hâzâ't-tertib Sultan Pir 'Ali takrir ederlerdi.

Bir mecliste bir kimesne eyitti: Sultanım, şimdi evlâdı böyle demezler. Müderris idi medreseden geldi derviş oldu, derler. Sultan Pir Ali: Belî, onların dahi sözü gerçektir. 'Işk medresesinin müderrisidir. Ve 'allemnâ min ledünnâ' dershanesinin küşe-nişnidür. 'Azizlerimiz bu fakire böyle takrir ettiler' diye buyururlardı. Ve Sultan Şeyh Hamîdüddin danişmendî ehli ilimdir. Zahir ilmin tekmi için diyar-ı Acem'e çıkıp Hoca Ali Sultan nazarına erişip mezun olurlar. Mevlutları Aksaray'dır. Ravza-i mübarekeleri dahi şehir üzerinde olan Kızıl

Tepenin üstündedir. Şehre havale olan kümbentlerdedir. Sultan Şeyh Hamid Hazretleri dahi pinhan imişler. Bursa'da Yıldırım Han ile çok muamelesi geçmiş. Sultanü'l-arifin ala't-tafsil hikâye ederler, idi. Sultan Şeyh Hamid Bursa'da olurken budala-sıfat yürürler imiş. Şehr kavmi deli ekmekçi derler imiş. Sırrı pinhan etmek için eyle yürür imiş.⁷" (Erünsal, 2003, ss. 202-204).

2.2. İbn İsa (ö. 1559-60), Fusul-i Aşere

İbn İsa (ö. 1559-60), *Fusul-i Aşere* isimli eser Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli'nin tarikat silsilesi ve başlık / börklerinin rengi hakkında bilgi vermektedir. Bu husus da yine Hacı Bayram Veli'nin tarikatı, tarikatında kullanılan başlık / börk hakkında bilgi verirken başlık / börkün değiştirilmesi ve tercih edilen yeni hakkında da dikkat çekici bilgi sunmaktadır.

"....

Ol dahi hilafeti Muhammed Tebrizi'ye

Ol dahi şeyh Zahid Şihabüddin Geylaniye verdi. Şeyh Zahid Geylani'nin ismi İbrahim'dir. Şeyh Safi'nin müştehiyet silsile-i hilafet Safi'ye geldi. Ama şeyh Zahid Geylani'nin oğulları ataları fevtinden sonra siyah sarınıp zamane beylerini teshir edip ceht-i ihtiyar eyleyip rafız ettiler ve taçların amameye beraber edip giymedi ki ismi dal oldu. Onun için Halveti kardeşler şimdi dahi cehtten firar etmezler. Zira esma-i sıfat mahlûka göredir. Esmasına zahir kılmasa sıfatıyla kalır. İsm-i zat ile vasıl olanlar zahir maişet için sebep gözlemezler. Her kişiye hizmet etmek mahlûka hizmettir. Bir kişiye hizmet etmek gerektir ki anadan ne ihsan olursa baki ola fani olmaya talipleri hod kesbi afaki değildir, enfüsi haldir, sıfatıyla zatından dilerler. Belki ehli rıza katından asla reca yoktur ve ehli fenanın dahi kezalik. Zira murat varlıkta olup ademden ve reca koyar mümkün değildir. Reca iki kişi beyninde olur ve daim beşerette olanların halidir. Vahdet ehli katındalar. Zira ehli vahdet olanlarda afaki nazar etmeyi yukarı ede ve dahi Şeyh Zahid Geylani, Hazreti Şeyh Safi'ye hilafet verdiği vakit ki Şeyh Safi âl-i resulden olup ihtimal olup yeşil tac verdi.

Şeyh Sadreddin Şeyh Hamid Sultan'a hilafet verip iki karış miktarı giyerdi.

Şeyh Hamid dahi Hacı Bayram Sultan'a beyaz taça hilafet verdi. Ol zamanda Hoca Haydar, Hacı Bayram Sultan'ı Acem'e davet etti: Gazaya varalım diye, varmayıp mabeynine adavet düşürdü. Benim dervişlerim Hacı Bayram dervişlerine benzemesin diye Kızıl Tac ettiler. Kızıl Baş ve revafız olup marifet fikrine düşüp cedit a'ları tarikin yani fakr u fena yolun koyup saltanata düştüler.

Ondan sonra Hacı Bayram, Ak Şemseddin'e hilafet verdi. Sultan Murat devrinde badehu yerine Sultan Mehmet Padişah oldu. Ak Şemseddin Hazretlerine dedi ki: Uzun tac giymek ve kısa tac giymek nicedir, beyan eyle şüpheler def olsun, ayan eyle, diye emredek, Şeyh Hazretleri bir risale yazıp verdi. Onda buyurmuş ki: Fahrialem sallallahu aleyhi ve sellem iki karış miktarı klansuvay-ı kebre giymiştir ve İmamı Azam server-i enbiyanın giydiğini bilip giymiştir. Ulema ve umera giydiler ve dahi emameyle beraber tac giymiştir. Halvetiler onu ihtiyar ettiler. İrfan hiçbirleriyle mukayyet değil ve hem ehli tahkik dediler ki: Fe'huz mâ-şâe şöhret ve riyadır. Dışında olan alamet içinde olsun yeter, dediler. Ama münasebet budur ki ulema gittiği

⁷ Metin, okuyucunun ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla yazarlar tarafından günümüz Türkçesi sesine dönüştürülmüştür.

semte gidile ve Ak Şemseddin Hazretleri Şeyh İbrahim Kayseriye hilafet verdi ve tennur-u halvetten ol peyda etmiştir, eslaf etmediler. Ol dahi Şeyh Kasım Kayseriye hilafet verdi.

Ol dahi Şeyh Mecdüddin Akhisari'ye hilafet verdi...." (İbn İsa, Fusul-i Aşere, Süleymaniye Yazma Bağışlar, 6945, 1a-5b.)

2.3. İbn İsa (ö. 1559-60), Kunuz-u Kenz

İbn İsa, *Kunuz-u Kenz* isimli eser, Erdebil Tekkesinin silsilesinde yer alan ve Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin şeyhi ve kayınpederi olan Şeyh Zahid Geylani'nin soyundan gelenlerin Halvetiye tarikatı ile olan ilişkisi, erkanları ve taçları hakkında önemli ve dikkat çekici bilgi vermektedir. Verilen bilgiler, Hacı Bayram Veli ve Ak Şemseddin'e bağlanması da yine konunun takibi açısından büyük bir önem arz etmektedir.

".....

Ve onun şeyhi İbrahim Zahit Geylani'dir. Bunlar Şehabettin vaz ettiği tacı giydiler.⁸ İşbu külayından tarik bulundu. Halife Şeyh Safi oldu, beyaz tülbendi tac ile Safi halifesi Sadreddin, tarihi Rum'a düşürüp Şeyh Hamid Sultanı halife nasp etmiştir. Ama Geylani Hazretleri oğulları esma-i seb'a meratibi üzerine Halveti Tarikin peyda ettiler. Yekta ve yassı taçla raks ihtiyar ettiler. Eğerçi esma-i sifata meşgul olanlara ism-i zat mertebesine ererler. Lakin fukara düşüp cehdi ihtiyar ettiler ve necat olurlar. Zira ahrarat-ı esma dimağa post verir ve tiz tab'. Ama teveccühte ve tasarrufta koyalardır ve hararetleri gibidir. Teshirde ve tesirde nazarları gayrı tarikte yoktur.

Ve bu halvetiler üç fırkadır. Biri vali ve biri hali ve biri yekta tacıyla yürürler. Geldik yine Hacı Bayram Sultan'ın yerine Ak Şemseddin halife olup Beyaz Tac giyip yerine halife olan Seyyit İbrahim Kayseri yerine âl-i resul olmak ile Beyaz Tac takışı oldu." (İbn İsa, *Kunuz u Kenz*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE Yz. 0645, v. 44a-60b.)

2.4. Mahmud Cemalettin Hulvi (ö. 1064/1654), Lemazat-ı Hulviye

Mahmud Cemalettin Hulvi (ö. 1064/1654), *Lemazat-ı Hulviye (yazılışı 1621)* isimli eserinde, Halveti silsilesine ait bilgi vermektedir. Şeyh İbrahim Zahid Geylani, hem Halveti hem de Erdebil Tekkesi silsilesinin çıkış yeridir. Her ikisinin de ortak kaynağı olması hasebiyle kaynaklarda da bu ortaklık üzerinden fazlasıyla bilgiye ulaşılmaktadır.

Lemazat-ı Hulviye, Şeyh İbrahim Zahid Geylani'den sonra ilk sırada Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin biyografisine yer vermektedir. Bu bilgiler arasında en dikkat çekenini ise Şeyh Safiyüddin'in soyunun Ehlilbeyte ulaşım ulaşılmadığı hususundaki şüphesi nedeniyle başlığını yeşil yerine beyaz olarak giydiğidir. Bu başlık ve rengi, torunları tarafından kızıl ve kara olarak iki renk olarak tercih edildiği bilgisini vermektedir. Karabaş olanların tekke ve erkânı sürdürdüğü, Kızılbaş olanların ise tekke ve erkânı terk ettiklerini de yine verdiği bu bilgilere eklemektedir. Böylece mesele Şeyh Safiyüddin soyundan gelenler tarafından daha karmaşık ve tartışmalı hale getirildiği

⁸ "Bu, Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye kolunun mürşidi olan Şeyh Şehabeddin Mahmud Tebrizi'dir. Kendisi Seyyid Cemaleddin Tebrizi'nin mürşididir, o da Şeyh Zahid'in mürşididir." Bu bilgi için Prof. Dr. Namiq Musalı'ya teşekkür ederiz.

etrafında Erdebil Tekkesinin Şeyh Safiyüddin sonrası dönemine ilişkin bilgi bulunmaktadır (Mahmud Cemaleddin El-Hulvî, 2013, ss. 320-324).

2.5. İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1725), Silsiletü'l-Celvetiyye

İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1725), Celvetiye'nin Silsilesinde Şeyh Safiyüddin, Şeyh Sadreddin, Şeyh Hoca Ali, Şeyh Şah İbrahim'den sonra Şeyh Hamidüddin Aksarayı ve Hacı Bayram Veli'den bahsetmektedir. Şeyh Hamidüddin'in hayatı hakkında ayrıntı denebilecek bilgi vermektedir. Şeyh Hamidüddin Aksarayı'nın nasip aldığı Şeyh Şah'tan bahsettikten sonra onun Üveysi olduğu da söylenmektedir, diye eklemektedir (Efendi, 1994, ss. 97-108; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, 2011, s. 432).

2.6. Cevabat-ı Şeyh Safi

Cevabat-ı Şeyh Safi isimli eser, Hacı Bayram Veli'nin tarikat silsilesi, taci ve tacının renginin değiştirilmesine ilişkin çok ilginç yorumlarla aktarmaktadır. Konunun Osmanlı sahasındaki aynı silsileden gelen tarikat mensuplarınca değerlendirilmesi tartışmanın hangi boyutlarda ele alındığının görülmesine kolaylık sağlamaktadır. Bu bakımdan da Hacı Bayram Veli'nin Erdebil Tekkesi halifesi olmasına karşın şeyhiyle birlikte Safevi sahasında isminden söz edilmemesi ve Osmanlı sahasında da tarikatının tam olarak verilmesine yönelik ipuçlarını bu metinde bulmak mümkün görünmektedir.

"Fasl-ı evvel tarik-i bayramiyeden silsile-i meşayih-i kiramı beyan eder.

.....

Ol dahi Muhammet Tebriziye verdi ki ona Şihabüddin derler ol dahi Şeyh Cemalüddin Tebrizi'ye

ol dahi Şeyh Zahid Geylaniye verdi ki ismi İbrahim'dir. Şeyh Safi'nin şeyhidir. Silsile-i hilafet Şeyh Safiye geldi ve dahi Şeyh Zahid Geylani, Şeyh Safiye hilafet verdiği vakit, Şeyh Safi âl-i resul olmak ihtimali yeşil tac verdi iki karış miktarı var idi. Şeyh Safi, kendi âl-i resul olduğuna şüphelenip beyaz tac giydi.

Ondan hilafet Hoca Sadreddin'e geldi.

O dahi Şeyh Hamid Kayseriye hilafet verdi. İki karış miktarı beyaz taç giydirdi.

O dahi Hacı Bayram'a beyaz taçla hilafet verdi.

O zamanda Hoca Haydar, Hacı Bayram'ı Acem'e davet ettiydi. Gazaya gidelim dedi. O Hacı varmadı, mabeynine adavet düştü. Hacı Bayram dervişlerine benzemesin benim dervişlerim diye Kızıl Taç ihtiyar ettiydiler.

Kızıl Baş olup rafizi olup marifet mekrine düşüp cedd-i a'la ir tarikin yani fakr u fena yoluna koyup saltanata düştüler.

Ondan sonra Hacı Bayram Akşemseddin'e hilafet verdi. Sultan Murat devrinde idi. Yerine oğlu Sultan Mehmet padişah oldu. Akşemseddin'e dedi ki uzun tac kıssa taç giymek nicedür? Şeyh bir risale yazıp Nuriye (Yıldız, 2008) deyip adları anda sayıldı ki fahri âlem Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem iki karış miktarın kılansive-i kebire giymiştir deyip cevap vermiş.

..." (Cevabat-ı Şeyh Safi, Süleymaniye Esad Efendi, No 3449, v. 169a.).

Sonuç

Hacı Bayram Veli araştırmaları, onun tarikatını tespit edip hangi usulle takip ettiği konusunda kesin verilere ulaşamamıştır. Hacı Bayram

Veli dönemi itibariyle şeyhi ve tarikatı itibariyle Şeyh Hamid Aksarayı ve Erdebil Tekkesi bağlantısı kaydedilmektedir. Siyasi belirsizlik ve karışıklığın olması hasebiyle dönemin kaynaklarında Osmanlı, Karamanoğlu, Dulkadirli vb. beylikler içerisinde Şeyh Hamid Aksarayı ve Hacı Bayram Veli hareket ettikleri de yine aktarılmaktadır. Şeyh Hamid Aksarayı ve Hacı Bayram Veli dönemi ve ardıllarından söz eden kaynaklar, her iki şeyh döneminde gündeme gelen başlık / börk konusuna vurgu yapmaktadırlar. Başlık / börk konusu, onun kaç dilimli, rengi ve boyu gibi hususları etrafıca ele almakta ve şeyhlerle bağlantı kurulmaktadır.

Hacı Bayram Veli'nin ismine, şeyhiyle birlikte Safevi sahasında veya Erdebil Tekkesi kaynaklarında yer verilmemesi ve Osmanlı sahasında tarikat çevrelerinde konunun nasıl görüldüğü ve takibinin nasıl sağlandığının anlaşılması ve kavranması açısından verilen kaynaklar yeterince ipucu vermektedir. Buna göre Safevi sahasında Hacı Bayram Veli'nin yer almamasına karşın Osmanlı sahasında tarikat silsilelerinde isminin yer almasından dolayı tarikat mensuplarınca hazırlanan veya tarikatlar hakkında yazılan metinlerde, Hacı Bayram Veli'nin tarikat silsilesi, tacı ve tarikat erkânına ilişkin açık ve dikkat çekici bilgiler verilmektedir. Her nedense Hacı Bayram Veli konulu çalışmalar, bu kaynakları dikkate almadıkları veya kaynaklara erişemediklerinden Hacı Bayram Veli'nin tarikat silsilesi, bu silsilenin meşruiyetini sağlayan tac ve erkânı hakkında da afaki bilgiler vermektedir.

Erdebil Tekkesi içerisinde farklılaşmaya işaret ve zemin, tac aracılığıyla aktarılmakta veya izah edilmektedir. Bu bakımdan da tekke içerisindeki ayrışma ve farklılaşma bu yönüyle de ele alınmalı veya bu husus daha dikkatli değerlendirilip vuzuha kavuşturulmalıdır. Şeyh Cüneyt, Osmanlı ve Karamanoğlu Beyliği sınırlarında faaliyet yürüten Somuncu Baba adıyla tanınan Şeyh Hamid Veli ve Hacı Bayram Veli ardılları zamanında faaliyette bulundu. Şeyh Cüneyt, Konya, Varsakların bulunduğu Mut, İskenderun ve Kilis üzerinden Halep'e ve bir süre sonra Diyarbakir'e ulaştı. Şeyh Cüneyt, faaliyetinin gerekçeleri ve gerekçeleri doğrultusunda yürüttüğü program ve kurduğu bağlantılarıyla faaliyet yürüttü. Şeyh Cüneyt'in Rum diyarına ulaştığında Somuncu Baba'nın yani Şeyh Hamid Veli'nin oğlu Yusuf Hakki Baba hayattaydı ve onunla da görüştü. Yusuf Hakki Baba'nın vakfı ve tekkesinin faaliyetini kendi çocukları sürdürdü ve Yusuf Hakki Baba, siyasallaşan Erdebil Tekkesi yanında durmadı veya açıktan destek verdiği görülmedi (Taşğın, 2014, ss. 192-198).

Bunun dışında Yusuf Hakiki Baba'dan daha önceden Erdebil Tekkesi silsilesini takip edip getiren Somuncu Baba ve Hacı Bayram Velidir. Her ikisinin de Erdebil Tekkesi halifesi olduğu silsilenamelerde aktarıldı. Özellikle Hacı Bayram Veli'nin vefatının ardından kaynaklara yansıyan biçimiyle onun Yusuf Hakki Baba dışındaki diğer halifeleri Osmanlı Devletinde çok etkili oldu. Her bir halifesi ya bürokrasi, ya ilmiye ya da tasavvuf çevrelerinde yer aldı. Bayrami-Melami olarak adlandırılan bu çevre, XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti döneminin tasavvuf ve tarikat tarihi içerisinde etkileriyle kendilerinden söz ettirerek belirleyici oldu.

Hacı Bayram Veli, Şeyh Hamid Veli ve Şeyh Yusuf Hakiki Baba ile takip edilip yerine getirilen Erdebil Tekkesi tac ve erkânına uygun hareket ettiler. Erdebil Tekkesi mensubu olmaları, tekke şeyhlerinin tekkenin etki alanı ve sosyal çevresini siyasal ve askeri faaliyetlerinin parçasına dönüştürdüklerinde tarikatın silsilesi, tac ve erkânı Safevi sahasında önemsiz, Osmanlı sahasında da belirsiz hale geldi. Böylece Hacı Bayram Veli'nin tarikatının ne olduğuna ilişkin veriler, Erdebil Tekkesinin siyasi hareketinin bir devlete dönüşmesiyle dikkatten kaçtı ve değersiz hale geldi. Beraberinde Hacı Bayram Veli ve Yusuf Hakiki Baba tarafından devam ettirilen Erdebil Tekkesi silsile, tac ve erkâna bağlı tarikat ve mensupları da kayboldu.

Hacı Bayram Veli, Erdebil Tekkesinin siyasallaşma süreciyle farklı bir yapıya ve yeni bir erkâna dönüşme sürecinin anlaşılmasını sağlayan eşik kişidir. Hacı Bayram Veli'nin takip ettiği silsile, tac ve erkânı, Erdebil Tekkesinin siyasallaşma pahasına terk ettiklerini temsil etmektedir. Bundan dolayı Erdebil Tekkesinin hangi tarikata mensup olduğu hususunu, Erdebil Tekkesinin erkânının kendi menziline takip edilmemesi ve Osmanlı sahasında siyasi bir mesele olarak algılanması nedeniyle takip edilemez veya görülemez hale gelmiştir.

Kaynaklar / References

- Akhisari İlyas bin İsa Saruhani, *Fusul-i Aşere*, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi 2709.
- Akhisari İlyas bin İsa Saruhani, *Fusul-i Aşere*, Süleymaniye Tahir Ağa Tekke, No 361.
- Akhisari İlyas bin İsa Saruhani, *Fusul-i Aşere*, Süleymaniye Hasan Paşa No 44.
- Akhisari İlyas bin İsa Saruhani, *Fusul-i Aşere*, Süleymaniye Haşim Paşa No 56.
- Akhisari İlyas bin İsa Saruhani, *Kitab-ı Nuriye ve Fusul-i Aşere*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE Yz 44.
- Akhisari İlyas ibn İsa, *Kunuz-u Kenz*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE Yz. 0645.
- Arıyancı Atıcı, A. (2014). Tarihi Süreçte Muş'a'şalar, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 72, ss. 175-188.
- Arjomand, S. A. (2016). Safevî Dönemi İran'ında Dinî Taşkınlık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722), Çeviren Namiq Musalı, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Cilt 7, ss. 160-195.
- Aşıkpaşazade. (1332). *Tevarih-i Ali Osman*, Matbaa-i Amire.
- Bayramiye Tarikatı Menakıbı Hacı Bayram Veli ve Halifeleri*. (2015). Hazırlayan Zehra Hamarat, Dergah Yayınları.
- Beliğ (Bursevi) İ. (1885). *Güldeste-i Riyaz İrfan ve Vefeyat-ı Danişveran-i Nadiyedan [Tarih-i Bursa Güldeste-i Beliğ]*, Hüdavendigâr (Bursa): Bursalı Eşref b. Ali Tab', 1302 H.
- Caferyan, R. (2014). Safevîlerin Kuruluşunda Dinî İslah ve İtidal - Gafî Tasavvufî Şiilik'ten Fikhî Şiiliğe Geçiş, *Şah İsmail ve Safevîler*, Editör Ahmet Taşgün vd., Önsöz Yayınları, ss. 87-95.
- Cevabat-ı Şeyh Safi*, Süleymaniye Esad Efendi, 3449.
- Dedeyev, B. (2008). Çaldıran Savaşına Kadar Osmanlı Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, ss. 210-211.
- Efendi, İ. (1994). İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitabı's-Silsile'ti'l-Celvetiyye'si, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mustafa Tahralı.
- El-Hulvî Mahmud Cemaleddin. (2013). *Lemezât-ı Hulviyye*, İkinci Baskı, Hazırlayan Mehmet Serhan Tayşi, Semerkand Yayınları.

- Ergin, M. (1949). Câmî-ül-Meânî'deki Türkçe Şiirler, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 3 Sayı 2-3, ss. 565-569.
- Erünsal, İ. E. (2003). XV –XVI. Asır Bayrâmî - Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman El-Askerî'nin Mir'âtü'l-İşk'ı, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- Gölpınarlı, A. (1932). Qasîmî, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl 1, Sayı 11, Sene 2. Teşrin 1932, ss. 395-407.
- Gölpınarlı, A. (1932). Qasîmî, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl 1, Sayı 12, Sene 1. Kanun 1932, ss. 414-425.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınları.
- Gronke, M. (1993). *Derwische im Vorhof der Macht: Sozial und Wirtschaftsgeschichte Nordwestirans im 13. und 14. Jahrhundert*. Steiner.
- Hasani, A. (2014). Bir Kavramın Tarihselliği Ortaya Çıkışından Safevîler Dönemine Kadar Terk Tacı, *Şah İsmail ve Safevîler*, Editör Ahmet Taşğın vd. Önsöz Yayınları, ss. 97-115.
- Hinz, W. (1992). *Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan*, Çeviren Tefvik Bıyıklıoğlu, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- Karaismailoğlu, A. (2001). Kâsım-ı Envâr, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, ss. 542-543.
- Küçükdağ, Y. (1999). Osmanlı Devlet'inin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri, *Osmanlı I*, Editör Güler Eren, *Yeni Türkiye Yayınları*, ss. 269-281.
- Küçükdağ, Y. (2010). Osmanlı Devleti'nin Safeviye Tarikatı Propagandalarına Karşı Mevlevîliği Örgütlemesi, *Türk Alevîliği Araştırmaları*, Çizgi Yayınları, ss. 111-132.
- Küçükdağ, Y. (2005). Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Yayınları, ss. 333-354.
- Küçükdağ, Y. (2010). Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri, *Türk Alevîliği Araştırmaları*, Çizgi Yayınları, ss. 31-62.
- Mehmet, T. (1999). XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hisn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- Minorsky, V. (1979). Müşâ'sa'lar, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, Milli Eğitim Basımevi, ss. 839-843.
- Muhammed, S. (1316). *Esmaru'l-Esrar*, Cemal Efendi Matbaası.
- Musalı, N. (2012). Erdebilden Aksaraya Uzanan Yol: Yusuf Heqiqi Baba ve Şeyx Cüneyd Sefevî, *Bakı Universitetinin Xeberleri*, No 1, ss. 130-137.
- Musalı, N. (2016). Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 80, ss. 9-30.
- Osmânzâde, H. V. (2011). *Sefîne-i Evliyâ*, Cilt 2, İkinci Baskı, Hazırlayanlar Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2006). Müşâ'sa'lar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32 ss. 155-156.
- Paşazâde, İspanakçı M. A. (1379). *İnkılâbü'l-İslâm Beynü'l-Havâs Ve'l-Avâm*, (Bekûşiş-i Resul Ca'feriyân). Kum: İntişârât-ı Delîl, 1379.
- Taşğın, A. ve Atay Ö. (2018). Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati Ve Sonuçları: Dede Hoca Alaaddin Ali Ve Torun Şeyh Cüneyt'in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri. *IV. Uluslararası Alevilik Ve Bektaşılık Sempozyumu*, Cilt 2, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, ss. 575-594.
- Taşğın, A. ve Atay Ö. (2018). Horasan Marifeti ve Safevîler: Alevilerin Safevîleştirilmesi, Dede Garkın Halifesi Şeyh Osman ve Hatırlattıkları. *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu*, Alevi İnanç Birliği Vakfı Yayınları, ss. 223-240.
- Taşğın, A. ve Atay, Ö. (2018). Erdebil Tekkesinin Rum Diyarındaki Halifesi Şeyh Hamidi Veli Nam-ı Diğer Somuncu Baba, *II. Milletlerarası Azerbaycan - Türkiye Münasebetleri Sempozyumunun Bildirileri*, ss. 252-258.

- Taşğın, A. ve Abzhalov, S. M. ve Assanova, S. (2017). Erdebil Tekkesinin Rum'daki Temsilcilerinden Hacı Bayram Veli Ve Erdebil Tekkesinde Ayrışma, *II. Uluslararası Hacı Bayram Veli Sempozyumu Bildirileri Kitabı I*, Kalem Neşriyat Yayınları, ss. 489-500.
- Taşğın, A. (2014). Bir Beden İki Baş: Osmanlı Safevi Sahasında Marifetten Tarikata Dönüş, *I. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi 13-14 Ekim 2014 Bildiri Kitabı*, Editör Fatih İyiyol, Süleyman Şah Üniversitesi Yayınları, ss. 1324-1341.
- Taşğın, A. (2016). Erdebil Tekkesinin Rum'da Son Temsilcilerinden Yusuf Hakiki Baba, *I. Milletlerarası Türkiye Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu*, Kastamonu Üniversitesi Yayınları, ss. 192-198.
- Taşğın, A. (2004). Hatai'den Günümüze Anadolu Alevilerinde Farklılaşma, *I. Uluslararası Şah Hatai Sempozyumu*, Hazırlayan Gülağ Öz, Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı / Hüseyin Gazi Derneği Yol Bilim Kültür Araştırma Yayınları, ss. 297-306.
- Taşğın, A. (2014). Şah İsmail ve Erkânı: Alevî Topulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci, *Safeviler ve Şah İsmail*, Editör Ahmet Taşğın vd., Önsöz Yayınları, ss. 11-44.
- Taşğın, A. (2018). Şeyh Safi Buyrukları Ve Aleviler Arasında Okunması, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi SBARD*, Cilt 16, Sayı 32, ss. 207-236.
- Taşğın, A. (2005). Şeyh Sâfi Menakıbı ve Buyruklar, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 33, ss. 441-458.
- Taşğın, A. (2012). *Klasik Kaynaklarda Heteredoks Dervişler ve Heteredoksi*, Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Taşğın, A. (2013). *Şeyh Safi Buyruğu*, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Taşköprizâde, İ. A. (1989). (1495-1561), Arapça'dan çeviren ve zeyil yazan Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Tercümesi*, Cilt I, Neşr.: Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları.
- Yıldız, M. A. (2016). Akşemseddin'in Meşhur Eseri Risaletü'n-Nûriyye'nin İçeriği, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, Cilt 1, Sayı 1, ss. 56-72.
- Yıldız, M. A. (2008). Akşemseddin Mehmed bin Hamza'nın Hayatı, Risaletü'n-Nuriyye ve Makâmâtü'l-Evliyâ Adlı Eserlerinin İçeriğinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ethem Cebecioğlu.